

Élettársi együttélések – tények és vélemények

S. Molnár Edit

Az észak- és nyugat-európai országokban hosszabb ideje, Magyarországon inkább csak az elmúlt két évtizedben foglalkoznak intenzívebben a szakemberek – jogászok, szociológusok, demográfusok – az élettársi kapcsolatokkal. Többé-kevésbé egyetértés van abban, hogy a mögöttünk álló évszázad második felében a családok szerkezetében és működésében bekövetkezett változások közt egyik leglényegesebb a házasság visszaszorulása és az élettársi kapcsolatok térhódítása. Ez Magyarországon is tapasztalható.

Az élettársi életformának mind a lakossági, mind a hivatalos megítélése gyakran ellentmondásos. A nézetek egyik része szerint a törvényes kötöttségek nélküli párkapcsolatok – mivel bennük kizárólag az egymás iránti érzelmek játszanak szerepet – jobban megfelelnek a fiatalok igényeinek. Más nézetek viszont éppen azt hangsúlyozzák, hogy ennek az életformának a választása a kapcsolat felelőtlenebb kezelésére indítja az érintetteket. Különböző állásfoglalásokat vált ki, amikor a megítélés alapja az, hogy vajon milyen befolyást gyakorol az élettársi kapcsolatok terjedése a termékenységre, illetve miként alakul a gyermekek helyzete, jövője, ha a szülők nem kötnek házasságot. A probléma ellentmondásos megítélése is szerepet játszik abban, hogy jelenleg az élettársi kapcsolatok (és az ebből származó gyermekek) helyzetének szociálpolitikai, családjogi vagy polgári jogi kezelése még nem tekinthető egyértelműen megoldottnak.

E tanulmány először áttekinti a magyarországi élettársi együttélések főbb demográfiai jellemzőit, hiszen ezek ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az élettársi kapcsolat szociális vagy jogi vonatkozásait a társadalom intézményei megfelelően kezeljék. Az áttekintés természetesen csak vázlatos; nem tartalmaz demográfiai elemzéseket, amelyek a tisztánlátáshoz ugyan csak szükségesek. Ezt követően az élettársi együttélésekről a 90-es években és 2000-ben gyűjtött szubjektív véleményeket mutatja be a tanulmány. A reprezentatív mintákon készített kérdőíves felmérések célja részben az élettársi kapcsolatban élő nők életforma-választásainak, döntési motívumainak vizsgálata volt, részben pedig – közvélemény-kutatások révén – annak megismerése, hogy maga a lakosság mennyire elutasító vagy megengedő e családi életformával szemben.

Az élettársi együttélések főbb társadalmi, demográfiai jellemzői

A házasodás visszaszorulása – házasságon kívüli születések

A bemutatást a házasságkötések számának csökkenésével érdemes kezdeni. Joggal tételezhetjük fel ugyanis, hogy az élettársi együttélések terjedésében bizonyos fokig a házasság mint intézmény értékelése is kifejeződik.

Bő húsz évvel ezelőtt, 1980-ban még mintegy 80 300 házasságot kötöttek Magyarországon. Tíz évvel később, 1990-ben ez a szám már csak 66 400, 2000-ben pedig alig több, mint 48 000. Az első házasságukat kötő nők 1980-ban még jóval fiatalabbak voltak, mint manapság (átlagosan 21,3 évesek), 2000-re azonban közel 25 évre nőtt az első házasságkötések női átlagéletkora. Másképp szólva: míg 1980-ban a házasságot kötő nők csaknem 70%-a a 25 évesnél fiatalabb korosztályhoz tartozott, 2000-ben ez már 50%-ukra sem jellemző. A jelek azonban arra vallanak, hogy nem a párkapcsolatoknak, hanem csak azok törvényesített formájának a népszerűsége csökkent. Legalábbis erre gondolhatunk azt látva, hogy míg általánosságban a termékenység jelentős csökkenésének lehetünk tanúi, a házasságon kívüli gyermekszülések aránya erőteljesen emelkedik, s ezen belül is a hajadon családi állapotú nők termékenysége az elmúlt másfél évtized leforgása alatt közel kétszeresére nőtt. Ezek nagy része mögött – indirekt módon – élettársi együttéléseket sejthetünk. Két adatsor meglehetősen jól megvilágítja, hogy Magyarország – főképp a 90-es évektől – mennyire jól belesimul az Európa nagy részére jellemző tendenciákba. Az *1. táblázat* egyik rovata *a nők teljes első házasságkötési arányait* tartalmazza. Ez a mutató azt szemlélteti, hogy a 15 éves kort elért nők hányad része kötne házasságot, ha ugyanolyan gyakorisággal házasodnának, mint az adott évben először házasulók tették 15 és 49 éves koruk között. A második rovat *a házasságon kívüli élveszületések arányait* mutatja be. Látni fogjuk, hogy a mögöttünk álló évszázad utolsó évtizedében radikális változások történtek: a legtöbb országban érzékelhetően csökkent az első házasság megkötésének esélye, ugyanakkor dinamikusan nőtt a nem házas születéseké. Mivel nem érdektelen ezek régiók szerinti alakulása sem, a táblázat elkülönítve mutatja be a néhány észak- és nyugat-európai országra, valamint volt szocialista országra vonatkozó adatokat.

A nők teljes első házasságkötési arányszáma és a házasságon kívüli születések aránya néhány európai országban 1990, 1996, 1998/99

Ország	A nők teljes első házasságkötési arányszáma			A házasságon kívüli születések aránya		
	1990	1996	1999	1990	1996	1998/99
Ausztria	0,58	0,56	0,53	23,6	28,0	30,5
Dánia	0,60	0,68	0,65	46,4	46,3	44,9
Finnország	0,58	0,59	0,58	25,2	35,3	38,7
Franciaország	0,56	0,54	0,57	30,1	..	40,1
Hollandia	0,66	0,56	0,58	11,4	17,0	22,7
Nagy-Britannia	0,62	0,53	0,52	27,9	35,5	38,8
Németország	0,64	0,57	0,60	15,3	17,1	20,0
Olaszország	0,69	0,60	0,62	6,5	8,3	9,2
Svájc	0,74	0,64	0,66	6,1	7,3	10,0
Svédország	0,55	0,44	0,41	47,0	53,9	55,3
Bulgária	0,89	0,53	0,53	12,4	28,4	35,1
Csehország	1,02	0,49	0,48	8,6	16,9	20,6
Észtország	0,79	0,35	0,37	27,1	48,1	54,0
Fehéroroszország	0,58	0,59	0,58	8,5	14,9	17,8
Horvátország	0,70	0,60	0,59	7,1	7,1	8,2
Lengyelország	0,91	0,64	0,63	6,2	10,2	11,6
Lettország	0,94	0,41	0,40	16,9	33,1	39,1
Magyarország	0,77	0,51	0,46	13,1	22,6	28,0
Románia	0,92	0,71	0,66	14,7	18,7	20,9
Szlovénia	0,51	0,47	0,48	24,5	31,8	35,4
Szlovákia	0,96	0,56	0,54	5,7	14,1	16,9

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 2000. KSH, 2001.

Bánjunk azonban óvatosan a számokkal! A házasságon kívüli szülések mögött nem kell feltétlenül élettársi kapcsolatot keresnünk. Hiszen a nők egy része – ha hosszabb-rövidebb kapcsolatból terhes lesz – gyermekét egyedülálló anyaként is világra hozhatja és felnevelheti. Nem példa nélküli az sem, hogy a házasságon kívüli gyermekszülést követő hosszabb-rövidebb idő elteltével a szülők törvényesítik kapcsolatukat. Márpedig a házaspárok még élettársi kapcsolatból korábban megszületett gyermekei a statisztikai nyilvántartás szerint ekkor már nem a házasságon kívüli, hanem a házasság termékenységét növelik. A fenti táblázat így egyelőre pusztán arra alkalmas, hogy gyanúnk feltámadjon: a késleltetett (vagy véglegesen elhalasztott) házasságok és a nem házasságban történő gyermekvállalás közötti hiátust nagy valószínűséggel jórészt élettársi kapcsolatok töltik ki.

Van olyan feltételezés, hogy az élettársi kapcsolatban élők számának növekedése csupán a párkapcsolatok formáinak belső arányain változtat, mivel az együttélések terjedése végső soron ellensúlyozza a házasság visszaesését.

sét. Ez azonban nem állítható egyértelműen. Jól illusztrálják ezt az 1990 és 1996 közötti időszak változásai. A házaspáros típusú családok (újabban így nevezzük a házasságra és az élettársi kapcsolatra épülő családformák együttesét) száma az élettársi együttélések elég jelentős gyarapodása ellenére is csökkent.

2. táblázat

A házaspáros típusú családok számának alakulása az 1990. évi népszámlálás és az 1996. évi mikrocenzus szerint (fő)

Év	Összes házaspáros típusú család	Élettársi kapcsolat	Házaspár
1990	2 446 341	125 393	2 320 948
1996	2 433 323	179 651	2 253 672
Egyenleg	-13 018	+54 258	-67 276

Ezek természetesen keresztmetszeti adatok. A házaspárok száma nemcsak a kevesebb házasságkötés miatt csökkenhet, hanem özvegyülés, válás miatt is, minthogy az sem tudható, hogy az élettársi kapcsolatok mekkora hányadából lesz később házasság, vagy mekkora hányada bomlik fel. Körültekintően kell értelmeznünk viszont az eddig bemutatott számokat és arányokat amiatt is, mert ezek a családi életformáknak csak igen általános, nyers megközelítést teszik lehetővé. Ha vázlatosan is, de érdemes ezeket kibővíteni olyan információkkal, hogy társadalmi, demográfiai szempontból hogyan, milyen vonatkozásban térnek el egymástól a házaspáros típusú családok e két jellegzetes csoportjában élő párok.

Definíciós problémák

Közelebb visznek problémánk megoldásához azok az adatforrások, amelyek direkt rákérdezés révén nyújtanak információt az élettársi kapcsolatok számáról és összetételéről. Ilyen adatforrást jelentenek alapvetően a népszámlálások, továbbá a reprezentatív adatfelvételek: a mikrocenzusok és a kismintás felmérések. Bármelyik adatforrásról legyen szó, azok a bevallásra támaszkodnak, ám ez nem problémamentes. Hiszen ha egy férfi és egy nő együttélési formája meg is felel valamely hivatalos ismérvnek (pl. annak, hogy élettársaknak csak a közös lakásban lakó, közösen gazdálkodó párok nevezhetők), hogyha kapcsolatukat ők maguk nem tartják „élettársi”-nak, az adatfelvétel sem veheti annak. Más esetben egymás közötti kapcsolatát „élettársi”-nak tartja/tarthatja egy pár közös lakás, közös háztartás nélkül is. Kérdéses lehet, hogy az érintettek minek a bevallásában motiváltak: kapcsolatuk deklarálásában-e, vagy éppenséggel annak titkolásában. Ami pedig az ún. retrospektív adatgyűjtéseket illeti, a bevallást érzelmi, pszichikus té-

nyezők is befolyásolhatják. Külföldi – pl. svéd – tapasztalatok szerint a nők készségesebben ismerik el, ha valaha élettársi kötelékben éltek, míg a férfiak ugyanezt a kapcsolatot rövidebb-hosszabb ideig tartó viszonyoknak, „kalandnak” minősítik. (J. Trost, 1975)

Magyarországon először az 1970. évi népszámlálás alkalmából kérdezték meg a nőket, hogy van-e élettársuk. Tíz évvel később, az 1980. évi népszámlálásnál ezt a férfiktól is megkérdezték. E népszámlálások kritériumként szabták meg a közös háztartást, ami valószínűleg szűkebb kört fed le, mint amekkora a magukat ténylegesen élettársnak minősítőké. Emiatt nemzetközi összehasonlításokat is nehéz végezni, hiszen számos országban régóta elfogadták/elfogadják az „élettárs”-bevallást akkor is, ha a férfi és a nő nem ugyanabban a lakásban él, vagy – erre is van példa – élettársi együttélésnek minősíthetik a különböző nemű, nem rokon kapcsolatban élő személyek közös háztartásban élését stb. A 2001. évi népszámlálás ebből a szempontból mindenesetre jelentős előrelépés lesz. Az „Élettársi kapcsolatban él-e?” kérdésre az is „igen”-nel válaszolhatott, aki párjával nem azonos lakásban él. (Személyi adatok 10. kérdés, Népszámlálás 2001) Másfelől a „Családi állás”-táblázat külön rovatot tartott fenn a közös háztartásban élő élettársak számára. (Lakáskérdőív 4. oldala, Népszámlálás 2001) Így rövidesen pontos adataink lesznek az együtt-, illetve külön élő élettársak számáról (és ennek különbségéről is).

A kismintás adatfelvételek már hosszabb ideje élnek ezzel a differenciálással, sőt igyekeznek a lazább párkapcsolatokat (pl. az „együttjárást” vagy az ún. „living apart together” életformát) valamiképpen külön kategóriákként kezelni. Ez sem problémamentes, hiszen a finom átmenetek értelmezése, meghatározása sokszor még az érintettek számára sem könnyű. Mindez egyben arra is vall, hogy a házaspárkapcsolatnak korántsem egyedüli ellenpólusa a partnerek azonos lakásban élése. E definíciós problémákat előrebocsátva is elmondható, hogy a házasságkötés helyett élettársi kapcsolatot választó párok aránya az elmúlt – különösen a 90-es – években észrevehetően növekedett.

Elterjedtség, területi megoszlások

Mint arról szó volt, az élettársi együttélésekről 1970 óta vannak népszámlálási adataink. Ekkor a 15 éves és idősebb nők 1,4%-a élt ebben az életformában, ez 61 170 személyt jelent. Feltételezve, hogy számuk azonos az élettársi együttélésre épülő családok számával, elmondható, hogy mintegy 30 évvel ezelőtt a családoknak még csak 2%-ára volt jellemző ez az életforma. A 2001. évi népszámlálást megelőzően az 1996. évi mikrocenzusból van újabb országos adatunk. Ekkor az ún. házaspáros típusú családoknak már 7,4%-a – az összes családnak pedig 6%-a – volt élettársi kapcsolatban. A két időszak,

1970 és 1996 között az élettársi kötelékben élők száma csaknem másfélszeresére emelkedett.

Az országos 7,4%-os arány 1996-ban Budapesten 10,5%, a városokban 7,1%, a községekben pedig 6,1%. Más oldalról közelítve, az élettársi együttélések közel egynegyedét (24,4%-át) a fővárosban találjuk. Ez a házasságban élők budapesti arányát (16,6%) jelentősen felülmúlja. Községek vonatkozásában megfordul a helyzet. A házaspáros típusú családok 38,7%-a él községeinkben, ám az élettársi kötelékben élők ez alatt marad (32,1%). Az ok talán az lehet, hogy városokban a környezet kevésbé gördít akadályokat élettársi kapcsolat fenntartása elé, mint a községekben, ahol hatékonyabban kényszerítik ki a házasság megkötését.

A megyék szerinti arányokat illetően a részletesebb bemutatás meghaladná e dolgozat kereteit. Annyit azonban elmondunk, hogy a térkép elég változatos. Míg a házaspáros típusú családok között – Budapesten kívül – Csongrád (10,5%), Bács-Kiskun (9,4%), Tolna (9,1%) megyékben találkozhatunk legsűrűbben élettársakkal, jóval kevesebb esélyünk van erre Vas (3,0%), Győr-Sopron (3,9%) vagy Zala (4,8%) megyében.

Életkor, családi állapot

A 2. táblázat alapján könnyen kiszámítható, hogy 1990 és 1996 között a házaspáros típusú családokon belül 5,9%-ról nőtt 7,4%-ra az élettársi együttélések aránya. Jóllehet, a növekedésben – a legidősebbek kivételével – minden korosztály részt vett, annak legintenzívebb képviselői a 30, de még inkább a 25 év alattiak. Ez a férfiakra és nőkre egyaránt érvényes. A 20 évesnél fiatalabbak csoportjában tapasztalt kiugróan magas érték azzal is összefügg, hogy a Családjogi Törvény 1987. évi módosítása szerint megszűnt az a lehetőség, hogy a nők 16 éves koruktól gyámügyi engedély nélkül is férjhez mehettek. Az összes párkapcsolatban élő, 20 évesnél fiatalabb nőnek 1970-ben még csak 7%-a élt élettársi kötelékben, s arányuk csak 1987 után, 1990-ben ugrott meg 26%-ra. Más oldalról közelítve – a törvénymódosítás hatása is közrejátszhatott abban, hogy a 20 év alatt házasságot kötő nők aránya e kiemelt eseményt megelőző, majd az azt követő, 1980. és 1990. évi népszámlálások szerint 30 százalékponttal esett vissza, a házasságon kívüli szüléseké pedig ugyanezen korcsoportban mintegy 44 százalékponttal nőtt.

Az élettársi együttélések aránya az összes házaspáros típusú családokon belül korcsoportok szerint, 1990–1996 (%)

Korcsoport	Férfiak		Nők	
	1990	1996	1990	1996
–19	48,6	60,1	26,1	48,8
20–24	11,4	27,5	7,6	19,7
25–29	6,7	13,1	5,6	9,9
30–39	5,9	8,2	5,3	7,1
40–59	4,8	6,3	4,7	5,6
60–X	3,1	3,0	3,4	3,3

Forrás: Mikrocenzus, 1996. KSH

Az élettársi együttélések összességét tekintve megfigyelhető az is, hogy míg 1990-ben még mintegy 15% volt csak az olyan kapcsolatok aránya, amelyekben a férfi és a nő egyaránt 30 évesnél fiatalabb, hat évvel később ennek már a kétszereséről beszélhetünk. A fiatalodás mögött egyértelműen a házasságkötési szokások változása érhető tetten. Az első házasságkötés életkorának növekedése egyben azt is jelenti, hogy a fiatal korosztályokhoz tartozó hajadonok és nőtlenek közt egyre többen vannak, akik első családalapításukat élettársi együttélésként valósítják meg.

Ezt támasztják alá az élettársak családi állapot szerinti összetételének változásai is. Jóllehet, az együttélés a mai napig az elváltak (és kisebb mértékben az özvegyek) preferált életformája, amely szinte az újránházasodások helyébe lépett, a 90-es évtizedben a fiatalodással együtt az arányok ebben a tekintetben is jelentősen eltolódtak. Az élettársi kapcsolatban élők csoportján belül az 1990. évi népszámlálás és az 1996. évi mikrocenzus közti időszakban 26%-ról 44%-ra emelkedett a hajadon családi állapotú nők, s 24%-ról 51%-ra a nőtlen családi állapotú férfiak aránya. Így nem meglepő, hogy az azonos családi állapotú, együtt élő élettársak 60%-os arányán belül ma a legnagyobb súlyt azok a párok teszik ki, akik közül sem a nő, sem a férfi nem kötött még soha házasságot.

Az érdekesség kedvéért felemlítjük, hogy volt idő, amikor a házas családi állapotú élettársak száma sem volt jelentéktelen. Az 1970. évi népszámlálásnál például a magukat élettársként bejegyeztető nők 28%-a házas családi állapotú volt. Arányuk 20 évvel később már csupán 8%, ami a megfelelő korú házas nőkéhez viszonyítva elenyésző (0,4%). Csernák Józsefné elemzése ezt annak tulajdonítja, hogy hivatalosan 1974-től kezdve vált lehetővé az ún. megegyezéssel való válás (Csernák, 1992). Míg korábban a megromlott házasságok esetén a felek a különélést választották, 1974 után már könnyebben élhettek a házasság törvényes úton történő megszüntetésével.

Iskolázottság

Carlson és Klinger (1987) az 1970–80-as évek történéseit elemezve rávilágít arra, hogy az élettársi kapcsolatok összetételének iskolai végzettség szerinti alakulása sok tekintetben eltér az észak- és nyugat-európai tendenciáktól. Az eltérések a kormegoszlás és a családi állapot terén is megmutatkoztak, ami azzal függött össze, hogy Magyarországon hosszú ideig erős többségben voltak az ún. „valaha házások”. Ez azonban az iskolai végzettség szerinti struktúrára is rányomta a bélyegét. Míg Európában többnyire a magasán iskolázottak választották/választják ezt az életformát, nálunk inkább az alacsonyán képzettek. Ha időben visszamegyünk az 1990. évi népszámlálás előtti időszakra, azt találjuk, hogy az 1984. évi mikrocenzus idején az 50 évesnél fiatalabb élettárs-nők mintegy 70%-a legfeljebb 8 osztályt végzett. (Akkoriban a hasonló korú női népességnek 50%-ára volt ez jellemző.)

A fiatalodás azonban azzal is együtt járt, hogy az elmúlt évtizedben javult az élettársi kötelékben élők iskolai végzettség szerinti összetétele, bár az még mindig elmarad a házasságban élőkétől.

4. táblázat

Házaspáros típusú családok az élettársak, illetve a házastársak iskolai végzettsége szerint, 1996 (%)

Iskolai végzettség	Élettársak		Házaspárok	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
8 osztálynál kevesebb	9,8	13,6	10,8	11,9
8 osztály	34,1	40,1	28,1	34,6
Szakmunkás-iskola, szakiskola	29,7	15,3	26,2	14,1
Közéiskola	17,5	24,5	20,8	27,9
Főiskola, egyetem	9,3	6,5	11,1	11,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Mikrocenzus, 1996. KSH

Az alacsonyabb iskolai végzettség is közrejátszik abban, hogy az élettársak foglalkozási struktúrája a fizikai foglalkozások felé tolódik el, s körükben – különösen a férfiak, illetve a községi lakosok között – jóval több a munkanélküli, mint a hasonló kategóriájú házaspárok esetében. (Legalábbis így volt még ez az 1996. évi állapotok szerint.)

Egy érdekes összefüggésre azonban érdemes felfigyelnünk. Szukicsné Serfőző Klára számítása szerint a 90-es években az összes párkapcsolatban élő, 20–30 év közötti nő csoportján belül éppenséggel azok aránya nőtt jelentősen, akik egyetemet, főiskolát végeztek, és házasság helyett élettársi kapcsolatban élnek. (Szukicsné, 2000) Míg 1990-ben 3–4%-uk élt csupán élettársként, 1996-ban arányuk négy-ötszörösére növekedett. Igaz lehet te-

hát, hogy a házasságkötést későbbre (esetleg véglegesen) elhalasztó fiatal diplomás nők között találhatjuk meg azokat, akik a tanulással, karrierjük építésével összefüggésben a házasság életnél szívesebben választják a lazább kötöttséget jelentő együttélést, akik tehát perspektivikusan e modernizálódó életforma terjedésében élen járnak.

E vázlatos összefoglalásban csak érinteni lehet az élettársi és a házassági kapcsolatok összehasonlításának egyik legérdekesebb területét, nevezetesen az együttélő, illetve a házaspárok közötti homogámia kérdését. Az 1990. évi népszámlálás és az 1996. évi mikrocenzus adatai ennek elemzésére jó lehetőséget kínálnak. Az adatok, de nem utolsó sorban Szűcs Zoltán elemző tanulmánya (Szűcs, 1996) ugyanis arra vallanak, hogy az élettársak életkor, családi állapot, iskolai végzettség- és gazdasági aktivitás szerinti összetétele az elmúlt években jelentősen közeledett egymáshoz (vagyis növekedett a homogámia), és ebben a tekintetben mind jobban hasonlítanak a házaspárok homogámia-szintjéhez. Ez azt jelenti, hogy az élettárs-választás „piacán” a mintát egyre inkább a házasság-szerű életformára törekvés, egy tudatos életforma-építés, családtervezés jelenti, és kevésbé a korábban jóval szélesebb körre jellemző, ún. kényszerhelyzetek megoldása (pl. özvegyülés, válás utáni társkeresés, egy újabb házassági kudarc elkerülésére törekvés stb.).

Gyermekvállalás, gyermekszám

Az 1970-es, 80-as években a nemzetközi szakirodalom sokat foglalkozott azzal, hogy az élettársi együttélések terjedése kedvezőtlenül hat a termékenységre, mivel az élettársi kapcsolatban élők rendszerint tartózkodnak a gyermekvállalástól. Időközben ez az európai országokban is sokat változott. Amint az *1. táblázat* mutatta, a házasságon kívüli szülések száma és aránya Európa-szerte növekedett. Nőtt azon hajadonok aránya is, akik már nem első gyermeküket szülik. Véleményem szerint a hagyományostól eltérő életforma-választásoknál az igazi cezúra éppen ez: az élettársi együttélések időtartamának meghosszabbodása azáltal, hogy a szülők akár több gyermek felneveléséhez sem látják szükségesnek a házasság megkötését. Ezzel együtt a számok mégis arra vallanak, hogy a nem törvényes együttélések termékenysége a házasság termékenysége alatt marad.

Magyarországon azonban a helyzet némileg árnyaltabb. Amint az ismert, nálunk a mai napig szinte egyáltalán nem jellemző a szándékos gyermektelenség, vagyis az, hogy valaki életét úgy tervezze, hogy egyáltalán nem kíván gyermeket. Ez az attitűd sok nyugat-európai országban már több évtizede markánsan jelen van. Carlson és Klinger 1987-ben közzétett elemzése szerint azonban nálunk a 80-as években is jellemző volt, hogy az élettársi kötelékben élők (is) gyermekesek, s ebben lényegesen eltértek a nyugat-európai magatartástól. Csernák Józsefné számítása szerint az 1980-as évek

közepén az élettársi kapcsolatban élő nők mintegy 80%-ának volt legalább egy gyermeke, míg a 15–49 éves női népességben a gyermekesek aránya alig haladta meg a 70%-ot. Az értelmezés nem könnyű, mert a gyermekek származásával a statisztika nem tud hézagmentesen elszámolni. A „valaha házas” nők – özvegyek és elváltak, akik az élettárs-nők többségét jelentették – korábbi házasságukból is hozhattak gyermeket/gyermeket az élettársi háztartásba, az új családban nevelkedő gyermekek tehát nem feltétlenül az aktuális (élettársi) kapcsolatból származnak. Ennek egyértelmű tisztázására legfeljebb részletesebb interjú alkalmából van mód. Mindenesetre a 80-as évek közepén az élettársi kapcsolatban élő özvegyek 95%-a, az elváltak 90%-a volt gyermekes anya, ám a hajadonoknak is közel 60%-a, ami nem lebecsülendő szám. (Csernákné, 1992)

A gyermekek számára vonatkozó frissebb, az 1996. évi mikrocenzus szerinti adatokat vizsgálva nem feledkezhetünk meg arról, hogy időközben a születések száma igen jelentősen csökkent, ami sem a házas, sem a nem házas termékenységet nem hagyta/nem hagyja érintetlenül. Az 1000 lakosra jutó élveszületések 1980. évi 13,9-es aránya 1996-ig 10,3-re esett vissza (ez 2000-ben már csupán 9,7 – Demográfiai Évkönyv, 2000). Az 1996. évi mikrocenzus évében Budapesten az élettársi kapcsolatos családok 42, a városokban 47,5, a községekben pedig 55%-ában élt gyermek, ami ugyanebben a sorrendben 17, 15, illetve 6 százalékponttal marad el a házaspároktól. A házaspáros családok közötti különbség azonban szinte teljesen eltűnik, ha a családban nevelkedő gyermekek korát is figyelembe vesszük. Míg 100 élettárs-szülők által fenntartott családban 60, 100 házaspáros családban 63 15 évesnél fiatalabb gyermek nevelkedik.

Az iménti átlagok az élettársi, illetve a házas párkapcsolatok teljes körét (gyermekeseket+gyermekteleneket) magukban foglalják. Más a helyzet akkor, ha az átlagokat csupán a gyermekes családokra számítjuk ki. Míg 100 gyermekes élettársi kapcsolatra 175 gyermek jut, addig 100 gyermekes házaspárra csupán 170. Ez annak tudható be, hogy az élettársi életformát nálunk – eltérően az észak- és nyugat-európai országoktól – sűrűbben választják a kevésbé iskolázott, ám egyben magasabb termékenységű rétegek.

Az élettársi kötelékben élők gyermekvállalásával kapcsolatban egyik gyakori felvetés, hogy e családforma bomlékonyabb, mint a házasság, s így nagyobb az esély arra, hogy az egyik szülő – főképp az anya – magára marad gyermekével. Kétségtelen, hogy egy megromlott együttélés felbontása egyszerűbb, kevesebb procedúrával jár, mint a válás. Feltételezhető, hogy az egyszülős családok egy része mögött gyakran sikertelen, megszűnt élettársi kapcsolatok állnak. Az előző népszámlálás tendenciáit figyelve megállapítható, hogy a 15 éven aluli gyermeket nevelő családok mintegy egyötöde volt egyszülős. S bár az apa+gyermek-típusú családok aránya növekedett, a szülőt ezekben az esetekben főképp az anya jelentette. A gyermekét egyedül nevelő anyák több mint 6%-a volt hajadon családi állapotú, s ezek közel fele

30 évesnél fiatalabb. Különösen ebben az esetben, vagyis a meglehetősen fiatal és hajadon anyáknál tartjuk valószínűnek, hogy egyedül maradásukat jórészt élettársi kapcsolat előzte meg. Ám, ha kisebb mértékben is, de ezt az egyedül maradt házas, özvegy, illetve elvált családi állapotú anyák esetében sem zárhatjuk ki, hiszen nem tudható, hogy a különélés, vagy a házasság megszűnése után – és vélhetően főképp a felbomlott házasságból származó gyermek mellett – a későbbiekben létesítettek-e élettársi kapcsolatot, s származott-e abból is gyermekük. Ugyanakkor az is igaz, hogy az újabb válási statisztikák szerint manapság házas szülőket is egyre kevésbé tart vissza a kapcsolat felbontásától, ha kiskorú gyermekük van. Az a kategorikus megállapítás tehát, amely szerint az élettársi kapcsolatok bomlékonyabbak és kevésbé termékenyek, mint a házasság, nagy óvatossággal és körültekintéssel kezelendő.

Amit jó lenne tudni...

Felhasználva az alkalmat, néhány olyan további elemzési szempontot is felémlelek, amellyel kapcsolatban mai tudásunk hiányos, pedig az együttéléses családforma demográfiai jellemzéséhez meghatározó fontosságú lenne.

Sajnos, kevés ismeretünk van az élettársi kapcsolatok élettartamáról. Az együttélés – a házassághoz hasonlóan – megszűnhet a kapcsolat felbontásával és özvegyüléssel is (ez utóbbit még reprezentatív felméréseknél sem szokás regisztrálni), de – amint azt már említettem – megszűnhet oly módon is, hogy az élettárs-párok házasságot kötnek. Valószínű, hogy a hajadonok és nőtlenek között fiatal korban létrejövő együttélések (mára talán kissé elavult terminológiával „próbaházasságok”) nem kis része – főleg a gyermek/ek megszületése után – a házasság megkötése révén szűnik meg. Ezek számáról nincs pontos információnk. Azonban a kérdés fontosságát jól mutatja, hogy egy 1993. évi felmérésünk szerint például a 35–40 éves nők és férfiak 5–6%-a élt élettársi kötelékben a kérdezés idején, ám 16%-uk nyilatkozott úgy, hogy éltek már élettársi kapcsolatban, s ezek egy része partnerével először csak „együtt élt”, majd később övele kötött házasságot. Van olyan szakmai vélemény, amely szerint az ilyen, előzetes együttélés után kötött házasságok stabilabbak.

Az olvasó joggal hiányolhatja azt is, hogy a tanulmány nem érinti az idősebb korban fennálló együttélések jellegzetességeit, azét az életszakaszét, amelyben a felek már túl vannak a családi élet eseménydúsabb ciklusain. Be kell vallani, hogy erről ma még nagyon kevés megbízható ismeretünk van. Pedig közismertek az időskori együttélések pszichikus, egzisztenciális, szociális, jogi (pl. polgári jogi, örökléssel összefüggő stb.) vonatkozásai, gondjai. A demográfusok figyelmét ma még talán inkább az életforma-választások pluralizálódása, s annak a családalapításra, a gyermekvállalásra gyako-

rolt hatása köti le. Ennek szükségszerűen változnia kell. Európa népessége, köztük Magyarországé is rohamosan öregszik, s így az idősök egyéni, családi élethelyzetének részletekbe menő ismerete rövidesen az egyik legfontosabb társadalmi feladattá válik.¹

Az élettársi együttélésről a vélemények tükrében

Az érintettek véleménye – döntési motívumok

Az érintettek – esetünkben általánosságban az élettársi kötelékben élők – véleményéről, döntéseiről reprezentatív vizsgálatokat nehéz készíteni. A mintaválasztáshoz nincsenek listák, címjegyzékek, viszonylag kis számuk miatt (mint láttuk, 1996-ban ez alig 180 ezer párt jelentett) a néhányezer fős lakossági mintákba messze az elemezhetőség alatti számmal kerülnek csak be élettársak. Több eséllyel indulhattunk a házasságon kívül szülő nők felkutatására. A védőnői hálózat segítségével sikerült reprezentatív mintát és kérdőíves vizsgálatot készíteni az 1995-ben házasságon kívül szült, 18 éves és idősebb nők körében. Az 1433 fős mintának 64%-a a szülést követő évben még élettársi kapcsolatban élt, meghatározó többségük hajadonként. Kis részük (6%) 1–2 hónappal a szülés után már férjhez ment gyermeke apjához, 30%-uk pedig – „anya gyermekkel”-családot alkotva – magára maradt. (S. Molnár–Pongráczné–Kamarás–Háblícsék, 1998) Figyelmünket arra fordítottuk, hogy akik házasságot kötöttek, miért halogatták ezt az aktust a szülés utánra, az élettársként élők részéről egy átmeneti időszakra szóló, vagy pedig végleges döntés-e a házasságkötés elmaradása, s az egyedül maradt anyák vajon saját elhatározásukból vállalták-e ritka életformájukat, vagy pedig kényszerűségből kerültek-e ebbe a helyzetbe. Választ szerettünk volna tehát kapni arra, hogy az egyének gondolkodásában a házasság intézményétől való elfordulásról van-e szó, vagy pedig arról, hogy helyzetük rendezését nem érzik elég sürgetőnek, netán annak objektív akadályai vannak.

Ezek a felvetések már csak azért is indokoltnak tűnnek, mert általánosságban, vagyis nem a saját döntéseikről szólva, a házasságon kívül szülő anyák egyformán „jó”-nak tartják a házas és az élettársas életformát. Az erre számított 100 fokú ún. népszerűségi indexek mindhárom vizsgált csoportban igen magasak. (5. táblázat) Az együttélést érthető módon leginkább az élet-

¹ Akár fiatal, akár idősebb generációkról van szó, keresztmetszeti adatokkal – mint amilyeneket a népszámlálások, mikrocenzusok nyújtanak – korántsem kapunk teljes képet az élettársi együttélések természetéről, termékenységéről, bomlékonyságáról, perspektívájáról. Árnáltabb, részletesebb, finomabb demográfiai és szociológiai elemzéseket elsősorban longitudinális, panel-jellegű, ún. követéses vizsgálatok adataiból lehet készíteni. Erre vállalkozott a Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutató Intézete az Életünk fordulópontjai című demográfiai panel-vizsgálat kezdeményezésével, amelynek első adatfelvétele 2002. januárjában zárult.

társi kapcsolatban élők preferálják (de csaknem ugyanígy a házasságot is), a házasságot pedig azok, akik ezt már ők maguk is megkötötték. Ám a „már házasok” egyáltalán nem vetik el az élettárs-formát sem (hiszen korábban ők maguk is így éltek), míg azok az anyák, akik a szülés után pár nélkül maradtak, inkább a házas életformára szavaznának. Ugyanakkor látható, hogy ez utóbbi körben relatíve magas azok száma is, akik a párkapcsolaton kívüli, egyéb életformákat sem vetik el oly mértékben, mint a házaspáros típusú családformában élő nők.

5. táblázat

Különböző családi életformák népszerűsége a házasságon kívül szült anyák körében

Családi életformák	Átlag	Élettársak	Egyedülállók	100-fokú index
	(N=1433)	(N=914)	(N=434)	Szülés után házasokká váltak (N=85)
Önállóan, egyedül élni	24	19	37	16
Szoros kapcsolatban az apával, de nem lakni együtt	33	29	42	27
Élettársi kapcsolat	81	88	69	75
Házasság	85	85	82	98

Forrás: S. Molnár–Pongráczné–Kamarás–Habicsek, 1998

A legnépesebb csoportot képező élettársak tehát egyáltalán nem tartják rossz életformának a házasságot, s nagy többségük ezt saját életében sem véli kizártnak. Ám markánsan vannak jelen azok is, akik a maguk számára nem tartják elképzelhetőnek, követhetőnek a törvényes köteléket. (6. táblázat)

6. táblázat

Tervezik-e, hogy házasságot kötnek? (%)

„Igen, rövidesen”	22
„Talán, még nem döntöttek”	36
„Nem tervezik”	42
Összesen	100
N=	914

A rövidebb-hosszabb idő után házasságot tervező anyák többnyire anyagi vagy családi okok miatt halasztják el tervüket (pl. „drága az esküvő”, az apa nem vált még el korábbi házasságából vagy nem akar megnősülni stb.). Ezek az indokok voltaképpen túlsúlyban vannak a kapcsolat törvényesítését egyáltalán nem tervezők életében is. Őnáluk azonban már karakterisztikus az az attitűd is, amely kifejezetten a házasság mint intézmény elutasításáról

árulkodik. Ennek két jellegzetes típusát lehet megnevezni. Az egyik annak a kinyilvánítása, hogy a törvényes házasságkötést csupán formálisnak, ezért teljesen feleslegesnek gondolják. Ez tömören a „nem fontos a papír”-kijelentésben fogalmazódik meg (szinonim megfogalmazás még a „jó így is”, a „fő, hogy megértsük egymást”, „a hivatalos esküvő sem biztosíték”, az „így szoktuk meg, az esküvő fölösleges” stb.). Az attitűdök másik típusát az önállóság, a függetlenség biztosításának igénye jelenti (pl. „céljait, elképzeléseit házassági kötöttség nélkül jobban meg tudja valósítani” stb.). Mindkét ellenérv gyakoribb az idősebb – 30 év körüli – korosztály esetében, ami egyben azt is valószínűsíti, hogy a fiatalabb korban házasságon kívül szült anyák szívesebben reménykednek abban, hogy családi életük házasság formájában fog rendeződni. Az önállóságot, a függetlenséget azonban inkább csak a magasan iskolázottak vélik házassági köteléken kívül biztosíthatónak – vagy fogalmazhatnánk úgy is – az alacsonyan végzetetteknek ez nem is nagyon igénye. A kétfajta házasság-ellenes attitűdtípus együttesen az élettárs-anyák 27%-át jellemzi. (7. táblázat)

Ami az egyedül maradt anyákat illeti, csoportjuk közel fele-fele arányban oszlik meg aszerint, hogy amikor kapcsolatba kerültek a gyermek apjával, volt-e olyan tervük, hogy ebből tartós életközösség alakul ki. Mintegy 48%-uk kifejezetten számított erre, 52% azonban egyáltalán nem, házassági vagy más családépítési tervvel indította partnerkapcsolatát. Vannak, akik egyenesen kinyilvánítják, hogy bár a házasságot általánosságban egyáltalán nem ellenzik, de épp ehhez a férfihoz, aki végül is gyermekük apja, nem kívánnak férjhez menni. Ám ebben a körben is megjelenik a házassággal mint intézménnyel szembeni attitűd, annak mindkét jellegzetes típusa: a „nem fontos a papír” (11%) csakúgy, mint az önállóság, függetlenség biztosításának igénye (8%).

A véleménymegoszlások értelmezésénél ne feledjük, a válaszadók itt speciális élethelyzetben lévő személyek: nemrég született kisgyermekük van. A gyerekről való gondoskodás kötelezettsége önük hangsúlyosabbá teheti az anyagi, családi, vagy az apa személyével kapcsolatos problémákat, és háttérbe szoríthatja a házasság intézményével szembeni attitűdöket. Ezek arányai feltehetően másképp alakulnak akkor, ha olyan élettársakat kérdezzünk, akiknek még nincs gyermekük, vagy olyanokat, akik hosszabb ideje élnek már együtt, közös gyermekeik pedig nagyobbak. Egyáltalán nem ismerjük a „másik fél”, az apák hozzáállását, attitűdjeit sem. Így jogosulatlan lenne feltételezni, hogy az élettársi kötelékben élőknek csupán kisebbsége az, amelynek a házas életformával szemben ellenvetései vannak. Azonban az, hogy a „nem fontos a papír”-attitűd és az önállóság, függetlenség párhelyes kapcsolaton belüli megőrzésének igénye deklarációként, „szalonképes” állásfoglalásként és figyelemre méltó nagyságrendben jelent meg a véleménynyilvánításokban, az elmúlt egy-két évtizedben kialakult szemléletváltozás

jele. Ennek háttérében az áll, hogy változott a közvélekedés atmoszférája; a társadalom egészében is növekszik a tolerancia az élettársi életforma iránt.

7. táblázat

A házasságkötés elmaradásának indokai az élettársi és az egyszülős családformában élő, házasságon kívül szült anyák körében, 1995 (%)

Társadalmi-demográfiai csoportok	Anyagi, családi akadályok, az apa személyével kapcsolatos problémák (1)	Házasságellenes attitűdök			Összesen (1+2)
		Együtt (2=3+4)	Ezen belül: „Nem fontos a papír” (3)	Önálló, független szeretne maradni (4)	
<i>Családi életforma</i>					
Élettárs	73	27	19	8	100
Egyedülálló	81	19	11	8	100
<i>Családi állapot</i>					
Hajadon	77	23	16	7	100
Elvált	69	31	19	12	100
<i>Korcsoport (év)</i>					
18–19	86	14	9	5	100
20–24	81	19	13	6	100
25–29	74	26	19	7	100
30–X	72	28	12	16	100
<i>Település</i>					
Budapest	67	33	21	12	100
Vidék	84	16	9	7	100
<i>Iskolai végzettség</i>					
0–7 osztály	83	17	14	3	100
8 osztály	80	20	11	9	100
Szakmunkás-képző	75	25	16	9	100
Középiskola	74	26	19	7	100
Főiskola, Egyetem	65	35	17	18	100
<i>Átlag</i>	<i>77</i>	<i>23</i>	<i>15</i>	<i>8</i>	<i>100</i>

Forrás: S. Molnár–Pongráczné–Kamarás–Habicsek, 1998.
Megjegyzés: N=1348

Az élettársi együttélés elfogadottsága a közvéleményben

Hagyományok

A néprajzi források szerint Magyarországon, ha ritkán is, de már a 18. században találkozni lehetett az egyház által nem szentesített párkapcsolatokkal, együttélésekkel, amelyek a 19. században már számszerűen is becsülhető

mértékben fordultak elő. Ennek ellenére maga az „élettárs”-kifejezés nem volt még társadalmilag elfogadott a 20. század első évtizedeiben sem; a köznyelvben inkább a diszkrimináló „vadházasság” megnevezés terjedt el, a törvényes apa nélküli gyermekeket pedig a „törvénytelen gyerek”, „zabigyerek”, „fattyú” megnevezésekkel illették. Tárkány Szűcs Ernő *Magyar jogi népszokások* című, néprajzi kutatási adatokkal gazdagon dokumentált munkája (Tárkány Szűcs, 1981) idéz egy feljegyzést, mely szerint az intolerancia olykor látványosan nyilvánult meg még a 20. század elején is: Marosvásárhelyen a szervezett munkásság is felfigyelt arra, hogy a férjes asszonyok munkavégzésükénél nem tartották magukkal egyenrangúnak azokat a nőket, akik vadházasságban élnek.

Pedig az együttélés társadalmi elfogadottságának példái a 20. század előtti időszakokban ugyancsak fellelhetők. A megítélést – mint Tárkány Szűcs kutatásai erre rámutatnak – részben az egyház befolyása, részben vagyoni, vagyoni jogi megfontolások szabályozták. Az egyházi normáknak való megfelelés egy sajátos, a jogi népszokásokban érvényesített gyakorlatként értelmezhető az ún. próbaházasság. Bár ez a szokás csak bizonyos vidékeken, népcsoportokban volt elterjedt, ott a közvélekedés mindig is jobban elfogadta (mint a nem gyermek-központú együttéléseket), mivel a vallás-erkölcsi normáknak megfelelő, termékeny házasság biztosítékát látták benne. Ez valójában a nő próbája volt (képes-e gyermeket világra hozni), ideje így hosszan, akár évekre is elnyúlhatott. A terméketlenség vagy a halvaszülés a próba eredménytelenségét, a házasságkötés céltalanságát indokolta, s így erkölcsi felmentést adott a házasságkötés előtti szexuális kapcsolat vétke alól. A próbaházasságból származó gyermeket olyan esetben is befogadta a család vagy a tágabb közösség, ha a szülők később mégsem kötöttek házasságot – bár ezt ilyen esetekben többnyire kikényszerítették. Megengedőbb volt továbbá a közvélemény az özvegyülés következtében elmagányosodott emberek egymásra találása iránt is, még ha gyermekáldás már nem is volt várható a kapcsolattól. Az együttélést különösen indokoltá tette a faluközösségtől elszakadt, távoli, kihalt tanyavilág, vagy az elidegenedett városi életmód. S biztosította ezt az is, ha a kapcsolat törvényesítése ellen vagyoni érvek szóltak: az özvegyen létesített élettársi viszony nagyobb garancia volt arra nézve, hogy a felek a kapcsolat felbomlása esetén is megőrizték tulajdonukat, mint ha újabb házasságot kötöttek volna.

A tolerancia növekedése

Az élettársi családforma társadalmi elfogadottsága a múlt század végére sokat változott. A válások növekvő száma, az újránházasságok csökkenése, a házassági kor növekedése, más oldalról pedig a szekularizáció, az egyházi előírásoktól, szabályoktól való elfordulás a közvéleményt is engedékenyebbé

tette az „ásó-kapa”-köteléken kívüli életforma-választások iránt. Ugyanakkor a közvéleményben ma is jellegzetesen jelen vannak korábbi idők hagyományai.

Valószínűleg igaz lehet, hogy az élettársi kapcsolat „próbaházasság” formája ma is a leginkább tolerálható a közvélemény szemében, még ha a kifejezés ma már kissé ódivatúan is hangzik, s még ha ezen ma már nem a nő termékenységének, hanem jóval általánosabban, a kapcsolat minőségének a kipróbálását, az „összeszokást” értik is az emberek. Egy 1991. évi felmérésünk szerint az elmúlt század végére már erősen megoszlott a közvélemény abban a kérdésben, hogy milyen életformát javasolnának házasságot még nem kötött fiatal férfiaknak és nőknek. A 18 éves és idősebb lakosságot reprezentáló minta 47%-a együttélés utáni házasságkötésre (vagyis a próbaházasságra), 41–42%-a pedig előző együttélés nélküli házasságkötésre szavazott. (Kizárólag élettársi kapcsolat fenntartására azonban csupán 6%.) A termékenység-célzatú próbaházasság eszménye – modern formában – de ugyancsak él ma is. Ugyanezen adatfelvételben a válaszadók szerint terhesség vagy gyermekszülés esetén a csupáncsak együtt élő szülőknek feltétlenül házasságot kell kötniük (77%). Jelentős azonban a nagyságrendje ekkor már annak a nézetnek is, hogy a kapcsolat legalizálására terhesség, szülés esetén sincsen szükség (22%). A nőtlen, hajadon családi állapotúak körében ez a nézet közel 40%-ot ért el. (Pongráczné–S. Molnár, 1992)

8. táblázat

Ha egy élettársi kapcsolatban élő nő terhes és szülni szeretne, mi a helyes megoldás?, 1991 (%)

Helyes megoldás:	Nőtlen, hajadon	Házás	Elvált	Özvegy	Átlag
Amint terhes lesz, kössön házasságot.	44	64	42	79	62
Legalább a szülés után kössön házasságot.	16	14	22	13	15
Nem fontos házasságot kötni.	38	21	32	6	22
Nem tudja	2	1	4	2	1
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: Pongráczné–S. Molnár, 1992

Megjegyzés: N=1000

Csökken-e a házasság népszerűsége?

Vajon követi-e a közvélemény azt a demográfiai folyamatot, amelyet a házassági kedv hanyatlása és az élettársi együttélések számának növekedése jellemez? Vajon a közgondolkodásban is egyre inkább a házasság „verseny-társának” tűnik-e az együttélési családforma? A kérdés azért érdekes, mert a választól azt várjuk, a perspektívára vonatkozóan is eligazít: ha csökken a házasság népszerűsége, az a fiatal generációk számára azt sugallja, hogy nem kell a környezet elítélésétől tartaniuk, amikor életforma-választásuk eltér a hagyományostól. A kettő közötti kapcsolat a másik irányban is működik: ha az együttélések száma növekszik, a környezet, a közvélemény is elfogadóbbá válik irántuk. Kutatási adataink a szemléletmód-változás sajátos kettősségét mutatják. Az emberek nagy többsége sajátmagára vonatkozóan ma is a tradicionális családforma követője (leginkább a házassággal rokonszenvezik), általánosságban azonban meglehetősen toleránsnak mutatkozik: hajlamos elfogadni, sőt elismerni a másfajta életvezetést, másfajta választásokat is. (Természetesen csak az ún. deklarált, „kinyilvánított vélemények” alapján állíthatjuk ezt. Benne szerepet játszhat az a hiedelem, mely szerint „ha azt vallom, hogy jó a házasság, de jó az élettársi kapcsolat is – mindenki éljen úgy, ahogyan akar – talán a legjobban simulok bele a többségi véleménybe, a közvéleménybe.”)

Elsőpró mértékű az a választás, hogy az emberek a maguk számára legrokonszenvesebbnek ma is a házasságot tartják (80% – 2000. évi felmérés 3057 fős lakossági mintán, 17 évesek és idősebbek körében). A lakosság egyötöde ugyanakkor kisebb-nagyobb mértékben más formákat érez magához közelállóknak, és meg kell mondani, hogy ezek között nem az élettársi kötelék az egyetlen alternatíva (pl. egyedül élés, „living apart together” életvitel, barátokkal élni stb.). A házasság melletti szavazati arány azonban önmagában érthetővé teszi, hogy „A házasság ma már elavult intézmény” – megfogalmazású állítást a kérdezettek közel 90%-a nem tartja elfogadhatónak. Ezek a véleménymegoszlások semmit nem változtak 1991 óta, sőt elmondható, hogy hasonló megoszlásokat mutatnak nemzetközi vizsgálatok, mégpedig olyan országokban is, amelyekben az együttélések, illetve a házasságon kívüli születések száma a magyarországit jóval meghaladja. (Kamarás, 1995)

Más kutatási adatokkal egybevetve azonban azok összességében nem azt támasztják alá, mintha a közvélekedésben a hagyományokhoz való erős ragaszkodás szinte univerzálisnak lenne mondható. A demográfiai folyamatok ismeretében ezt nem is tudnánk megmagyarázni. Két vonatkozásban ugyanis egyértelműen a tradicionális felfogástól való eltávolodásról beszélhetünk. Az egyik a házasság intézményéről alkotott kép megváltozása: ma inkább tiltakozást (a 35–40 év alatti generációknál pedig erős tiltakozást) vált ki az a kimondott/kimondatlan kötelezettség, hogy a házasság „egy életre szóló,

felbonthatatlan kapocs”. A másik – a századelőhöz képest jelentős – változás a házasságon kívüli párkapcsolat, együttélés erkölcsi elítélésének megszűnése. Ma a közvélemény egésze már egyáltalán nem tartja illendőnek, „deklarálhatónak” az élettársi életforma erkölcsi szempontú elítélését, s méginkább így vallanak erről a fiatalabb korosztályok. Tovább folytatva, ha morális kifogás nem emelhető, akkor a többség szemében ésszerűnek tűnik az is, hogy a törvények ugyanúgy védelmezzék az élettársi, mint ahogyan a házassági kötelekre épülő családformát. Elmondható tehát, hogy bár a közvélemény ma is jobbnak tartja a házasságban élést, nagyon is hajlamos arra, hogy emellett más, választott családformát is elfogadjon, kvázi erkölcsileg és a törvény előtt is emancipálva azokat.

Az elmondottakat – ezúttal természetesen csak nagyvonalúan – illusztráló adatsorok ún. „egyetértés-indexei” egy –100-tól +100-ig terjedő skálán helyezkednek el. (9. táblázat) A skála –50 alatti, illetve a +50 feletti értékei az elutasító, illetve elfogadó vélemények túlsúlyát, a 0 körüli értékek a közvélemény erős megosztottságát mutatják. A példákat különböző felmérésekből válogattam, abból a tapasztalatból kiindulva, hogy az adatfelvételek közötti időbeli különbségek nem számottevőek, mivel gyakorlatilag ilyen rövid időn belül az értékítéleteket magukban foglaló vélemények nemigen változnak.

9. táblázat

Vélemények a házasságról, válásról és az élettársi kapcsolatról – egyetértés-index

Vélemények	Lakossági minta	Fiatal felnőttek mintája	
		Férfiak	Nők
A házasság ma már elavult intézmény. Egyáltalán nem lenne szabad megengedni a válást, mert a házasság egy életre szól.	–78***	–75***	–72***
Nem lenne helyes megszigorítani a válást, módot kell adni az újrakezdesre.	–62*	–86**	–86**
Egy férfi és egy nő számára a házasság az egyedüli életforma.	44*	67**	69**
Az, ha egy férfi és egy nő együtt él házasságkötés nélkül, erkölcsileg nem elfogadható.	–34***	–56***	–62***
Nincs semmi rossz abban, ha egy fiatal pár együtt él anélkül, hogy házasságot akarnának kötni.	–27*	–65**	–66**
Az lenne helyes, ha az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védenék a törvények, mint a házasságot.	46***	70***	69***
	32*	41**	58**

Forrás:

*1000 fős lakossági minta, 1991.

** 18–35 éves nők, 18–40 éves férfiak 1000–1000 fős mintája, 1993.

*** 3057 fős lakossági minta és azon belül a 17–39 éves férfiak és nők csoportja, 2000.

A felvételeket a KSH Népeségstudományi Kutató Intézete készítette.

Látjuk, hogy a lakossági vélemények – „a közvélemény” – és a fiatalabb generációk állásfoglalása között nincs túl nagy különbség; a házasság kontra élettársi együttélés megítélésében az egyetértő/elutasító nézetek *iránya* azonos. Eltérések inkább az arányokban mutatkoznak: egy-egy állításnál a fiatal felnőttek csoportjában gyakoribb az élettársi életforma elfogadhatóságának hangoztatása, mint a közvélemény átlagában.

A gyermekek helyzetének megítélése

Ebben a kérdésben differenciáltabb a kép. Egy évtizeddel ezelőtt a lakosság közel háromnegyede (73%) teljes mértékben, illetve részben úgy látta: az élettársi kapcsolatból származó gyermekek helyzete bizonytalanabb a szülők gondoskodása tekintetében, mint azoké, akiknek a szülei házasságban élnek. Annak mérlegelése, hogy vajon a gyermekek számára közömbös-e, milyen párkapcsolati formában élnek a szülők, a lakosság egyértelműen negatív választ eredményezett. A fiatal felnőttek álláspontja a vélemények *irányát tekintve* ugyan nem tért el ettől, de megosztottabb volt; az egyetértés-indexek esetükben –50 pontnál alacsonyabbak.

10. táblázat

A gyermekek viszony a házasság illetve élettársi kapcsolatokhoz – egyetértés-index, 1991, 1998

	Lakossági minta*	Fiatal felnőttek mintája**	
		férfiak	nők
Ma már a gyermekek számára mindegy, hogy szüleik házasságot kötöttek-e, vagy élettársi kapcsolatban élnek.	–60	–26	–18

Forrás: * 1000 fős lakossági minta, 1991.

** 1000 18–40 éves férfi és 1000 18–35 éves nő mintája, 1993.

Ugyanezen felmérések szerint a lakosság és a fiatal felnőttek véleménye szembe került egymással abban a kérdésben, hogy ha gyermek születik, feltétlenül házasságot kell-e kötniük a szülőknek. Míg a közvélemény egésze ezt erősen pártfogolta volna, a 35–40 évesek és fiatalabbak elleneztek. Ám úgy tűnik fel, ez a disszonancia 2000-re sokat enyhült. A közvélemény jóval megengedőbbé vált, olyannyira, hogy az – igaz, nem túlságosan nagy – többség ma már nem tartja feltétlenül fontosnak a gyermekszülést tervezők házasságkötését.

2000-ben választ kértünk arra is, hogy az emberek szerint milyen okai vannak ma a házasságkötés ideiglenes vagy akár végleges elhalasztásának. A rangsort különböző anyagi, egzisztenciális okok vezetik – kilenc féle ok közül csak az utolsó előtti az, hogy „kevesebb felelősséget kell vállalni há-

zasságkötés nélkül”. Igazságtartalmáról nyilatkozva eltér a lakosság és a fiatal korcsoportok állásfoglalásának *iránya*:

11. táblázat

Felelősségvállalás az élettársi kapcsolatban – egyetértés-index, 2000

	Lakossági minta	17–39 éves férfiak	17–39 éves nők
„Kevesebb felelősséget kell vállalni törvényes házasság nélkül.”	26	–16	–12

Forrás: 3057 fős lakossági minta, 2000.

Míg a lakosság körében enyhén többségi vélemény a nem házas életforma felelősségteljes voltának kétségbevonása, a fiatalok nem igazán fogadják el ezt a vádat.

Felelősségvállaláson elsősorban a létrejövő család, az abban megszületett gyermek/ek iránti felelősségre lehet gondolni. Ezért érdemes ezt a véleményt annak az álláspontnak a metszetében is szemügyre venni, hogy elvárható-e a házasság megkötése, ha valaki gyermeket szeretne.

12. táblázat

A felelősségvállalás szerepéről és a házasságkötési kötelezettségről alkotott vélemények összefüggése, 2000 (%)*

Mekkora szerepe van a házasság elodázásában annak, hogy így kevesebb felelősséget kell vállalni?	„Aki gyermeket akar, az kössön házasságot”		
	Egyetért	Nem ért egyet	Összesen
– nincs, vagy szinte semmi (23%)	34	64	100
– nem túl nagy (27%)	42	58	100
– elég nagy, nagyon nagy (50%)	51	49	100
Átlag	45	55	100

*A mindkét kérdéssel véleményel rendelkezők százalékában. 3057 fős lakossági minta, 2000. Missing: 5%. N=2901

A közvélemény erősen megoszlik abban a kérdésben, hogy a gyermekekre vágyóknak kell-e házasságot kötniük. A kategorikus „egyetért” vagy „nem ért egyet” állásfoglalásokat árnyalja az, hogy az emberek hogyan vélekednek a felelősségvállalásról. (12. táblázat) Mint látható, összességében enyhe többséget képeznek azok, akik a gyermekvállaláshoz nem tartják szükségesnek hagyományos családi életforma létrehozását. Ez az attitűd annál határozottabb, minél kevésbé hisznek az emberek abban, hogy a törvényes egybekelés mellőzésének oka a csekély felelősségérzet. A házasság szükségességét valló kisebbségnél azonban megfordul a helyzet. Ez a vélemény annál intenzívebb, minél nagyobb mértékben tételezik fel, hogy a gyermekvállaláshoz

csak az nem akar hagyományos kereteket teremteni, aki ki akar bújni a felelősségvállalás alól. Az összefüggés mögött az sejthető, hogy a közvélekedés ma már elfogadja az élettársi kapcsolatban élők (és feltehetően az egyedülállók) családtervezési magatartását, házasság nélküli gyermekvállalását is. Annyit mindenesetre leszűrhetünk, hogy az életforma létjogosultságának elismerése elég általános, s ez többé-kevésbé annak legkritikusabb területére, az élettárs-szülőktől származó gyermekek helyzetének a megítélésére is kiterjed.

Összefoglalás

Az 1996. évi mikrocenzus szerint a házaspáros típusú családok 7,4%-a élettársi kapcsolatot tart fenn – a házasságon kívüli születések számának növekedése azonban azt sejteti, hogy ez a családi életforma azóta tovább terjedt. Erről a 2001. évi népszámlálásból kapunk majd frissebb adatokat. Az élettársi kapcsolatban gyermeket szült nőknek azonban csak 27%-ánál lehet kimutatni a házassággal mint intézménnyel szembenálló attitűdöt. A lakosság meghatározó többsége személyes életében a házas életformával rokonszenvezik, de a házasságot ma már nem tekintik egy életre szóló köteléknek. Az élettársi életforma iránti tolerancia észrevehetően növekszik a közvélemény egészében is, a 35–40 év alatti generációkban pedig még inkább. A családi életformák változásai Magyarországon is elindultak abba az irányba, amely az észak- és nyugat-európai országokban már korábban megfigyelhető volt, és ez visszafordíthatatlan folyamatnak tűnik. Mindezzel a családjognak, a családok helyzetével, szociális viszonyaival foglalkozó döntési szerveknek és intézményeknek is számolniuk kell.

Irodalom

- Carlson, E.–Klinger A., 1987: Partners in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*. Vol. 3. P. 85–99.
- Csernák J.-né, 1992: Élettársi kapcsolatban élő nők néhány társadalmi-demográfiai jellemzője. *KSH NKI Kutatási Jelentései*, 46. sz.
- Demográfiai Évkönyv – 2000, 2001: KSH, Budapest.
- Kamarás F., 1995: Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon *Demográfia*, 1. sz.
- Mikrocenzus – 1996, 1998: Az élettársi kapcsolatban élők adatai. KSH, Budapest.
- Népszámlálás – 1970, 1973: Háztartás és család adatok. 25. sz. KSH, Budapest.
- Népszámlálás – 1980, 1981: Demográfiai adatok. 21. sz. KSH, Budapest.
- Népszámlálás – 2001. Lakáskérdőív és Személyi kérdőív.
- S. Molnár E.–Pongrácz T.-né, 1997: Az 1997. októberi, népesedési kérdésekről készült közvélemény-kutatás főbb eredményei. *Demográfia*, 4. sz., pp. 308–341.
- S. Molnár E.–Pongrácz T.-né–Kamarás F.–Hablicsek L., 1998: Házasságon kívüli szülések. *KSH NKI Kutatási Jelentései*, 61. sz.

- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 1992: Közvélemény-kutatás az élettársi kapcsolatokról. KSH NKI Kutatási Jelentései, 46. sz.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 1994: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. KSH NKI Kutatási Jelentései, 60. sz.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 2000: Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára. In: Spéder Zs–Tóth P. P. szerk.: Emberi viszonyok... Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, pp. 52–80.
- Szukicsné Serfőző K., 1995: Az egyszülős családok társadalmi-demográfiai jellemzői. KSH NKI Kutatási Jelentései, 55. sz.
- Szukicsné Serfőző K., 2000: A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. Demográfia, 4. sz. pp. 445–477.
- Szűcs Z., 1996: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi-demográfiai jellemzői. KSH NKI Kutatási Jelentései, 56. sz.
- Tárkány Szűcs E., 1981: Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Trost, J., 1975: Married and unmarried cohabitation. The case of Sweden, with some comparisons. Journal of Marriage and the Family, 37. pp. 677–682.